

*аспірантка кафедри зарубіжної
літератури Одеського
національного університету
імені І.І.Мечникова*

НЕОРОМАНТИЗМ ЯК ЯВИЩЕ ПЕРЕХІДНОЇ ХУДОЖНЬОЇ СВІДОМОСТІ

Актуальність проблеми визначається особливістю періоду (кінець XIX – початок XX ст.), який позначив себе зміною історичних і соціально-економічних епох. Окрім цього рубіж століть виявився часом появи оригінальних художньо-естетичних шкіл і напрямів, їх полеміки й одночасної взаємодії. Сферу наших інтересів становить таке художнє явище, як неоромантизм який заявив про себе наприкінці "вікторіанської" епохи. Неоромантизм – це своєрідна художня концепція, яка орієнтується на романтизм. З моменту своєї появи і до сьогодні термін "неоромантизм" в різних національно-культурних традиціях трактується по-різному. Немає єдності стосовно цього терміну і серед істориків літератури. Ми ж пропонуємо розглядати неоромантизм як явище перехідної художньої свідомості з позицій синергетики. У зв'язку з цим ми бачимо своє завдання в наступному: а) визначити риси перехідності в соціокультурній сфері життя Великобританії; б) охарактеризувати неоромантизм як явище перехідної художньої свідомості з позицій синергетики.

Література межі століть – складна і різноманітна. Нова історична реальність, потреба підвести підсумки епохи, що завершується, і зрозуміти таємниці століття, що народжується, – все це знайшло віддзеркалення в мистецтві Англії. Едуардівська епоха, яка прийшла на зміну вікторіанській, не стала періодом естетичного перевороту, швидше вона виявилася частиною загального руху до нових художньо-естетичних орієнтирів.

Ознаки кризи і перехідності в соціальному і культурному житті країни. Сучасні дослідники відзначають витoki переорієнтації в "разбросе предпочтений", які намітилися ще в 70-і рр. Вже тоді можна було спостерігати узагальнення вікторіанського минулого і вироблення нових уявлень як про майбутнє країни, так і про її мистецтво. Цей процес виражався в актуальності постановки проблем класових конфліктів у одних авторів (Дж. Гіссинг, С. Батлер, Т. Гарді) і заглибленням в екзотичний і містичний світи інших – якийсь час їх називатимуть "декадентами" і звинуватять в поетизації "вмирання" і "занепаду". Вони ж своєю заслугою вважатимуть розробку і утвердження ідей модернізму, як би підтверджуючи сказане Андрієм Білим: "символісти", але не "декаденти" [1, с.5].

Серед характерних явищ перехідного художнього часу ми відзначаємо і тяжіння до утопічного мислення. Як наслідок – під час кризи і переорієнтації, перспективи якої, звичайно ж, неясні, розквітають утопічні літературні жанри, які пролонгують думку про створення гармонійного суспільства. Дане спостереження підтверджує К. Генієва: "Утопичность мировосприятия... характерная черта всего этого периода,... В 90-е годы, когда викторианское общество и викторианское сознание практически исчерпали себя, утопические идеи привлекали многих писателей" [2, с.371].

Показником перехідності й естетичної переорієнтації є боротьба нових течій із старими й їх полемічне співіснування. Це виражається у відстоюванні своїх позицій "молодого", порівняно з романом, жанру оповідання, у появі нових художніх програм, в очевидному занепаді реалізму. Письменники-модерністи заперечують міметичну природу мистецтва і відстоюють право Деміурга перетворювати естетичні світи. Культивується суб'єктивізм й

уміння художника представити не характерні риси і типові обставини, а ознаки семіотичного художнього ряду.

Таким чином, відхід старих форм мистецтва, пов'язаних з епохою вікторіанства і становлення модернізму проявили себе наслідком глобального світоглядного і естетичного переходу, що знаменує народження нових уявлень про художність. Але посередниками між застарілими і новітніми художніми системами стали течії, які ми позначаємо термінами "неореалізм" і "неоромантизм".

Неоромантизм як явище перехідності. Неоромантизм – це нова художня концепція, орієнтована на романтизм, але яка має точки дотику з модернізмом. Зацікавленість неоромантизму минулим була сама по собі знаменною: епоха, що відійшла, повинна була стати кредитором загальнозначимих ідей, які так важко знайти в нестабільному перехідному часі. Підкреслюючи важливість цього "проміжного феномена", М. В. Урнов відзначає: "... знаменитые неоромантики, Роберт Луис Стивенсон и Джозеф Конрад, обращались к экзотике, выбирая авантюрно-экзотические сюжеты, выражали стремление к жизненной целостности, соотнося героическое, моральное и эстетическое начало. Тоска по красоте невольно пробивается сквозь их романтические фантазии" [9, с.27].

Заявивши про себе, неоромантизм довгий час залишається об'єктом дискусій. Разом з неоромантизмом в зарубіжному літературознавстві часто на рівних, деколи як синоніми вживаються терміни "символізм" і "імпресіонізм" – ця термінологічна нечіткість проявляє себе до цього часу. Але, як відзначає Л. В. Миронюк, даний термін має різні тлумачення і вживається "як елемент романтизму в літературі кінця XIX – поч. XX століття (М.Моклиця, З.Геник-Березовська); як загальна назва літературної епохи кінця XIX століття (Д. Наливайко); як окрема течія ранньомодерністичної літератури (С.Павличко, В.Пахаренко, Ю.Попов); як окремих структурно-семантичний тип (О.Камінчук)" [4, с.139].

Відзначимо, що у всіх перерахованих позиціях, як нам здається, не враховується дуже показова риса неоромантизму – його здатність сублимувати з різними за своєю природою течіями й напрямками. У кінці XIX – на початку XX ст. неоромантизм надавав перевагу модерністським течіям. Після цього характер його змінюється: у XX ст. він стає елементом реалістичної, а потім і постмодерністської поетики.

Перехідність у контексті синергетики. Перехідність як явище дестабілізації знайшла своє віддзеркалення в синергетиці: ученні про нестабільність і самоорганізацію нерівноважних систем І. Р. Пригожина та його школи. Великий резонанс ідеї синергетики знайшли у філософії, естетиці, літературознавстві. Сьогодні про це можна сказати наступне.

Для літературознавця, який звик аналізувати твори, що відображають стійкість стабільності і несуть в собі додатки атрибутуваного стилю і напряму, теорія нестійкості й хаосу виявилася несподіваною, але необхідною. Абсолютно очевидно, що саме поняття переорієнтації припускає руйнування старої і вироблення нової шкали оцінок. Якщо ми говоримо про переорієнтацію в англійській літературі, то, звичайно ж, синергетична парадигма руйнації й руху до оновлення теж допомагає усвідомити те, що відбувається.

Термін "синергетика" (від давньогр. "разомдія"), використаний бельгійським фізиком і філософом, лауреатом Нобелівської премії Іллею Романовичем Пригожиним, позначив собою наріжне поняття в теорії нерівноважних систем і процесів, що втратили постійність. З кінця 90-х рр. XX ст. висновки вченого почали використовувати при описі процесів кризи і перехідності. Особливо важливою для літературознавців стала модель фазису процесів переорієнтації (біфуркація – флуктуація – атракція), способи опису саморегулювання художньо-естетичної енергії, а також особливостей оформлення фракталів.

Синергетика оперує поняттями "нестійкість", "нелінійність", "нерівноваговість". Їй властивий наступний термінологічний ряд: "динамічна нестійкість", "ентропія" (міра безладу), "граничний перехід" і таке ін. Якщо використовувати афоризм Пригожина, то синергетика

прагне пізнати "порядок через хаос". Модель поступового розбалансування елементів старої системи, їх перегрупування і становлення нового в його теорії виглядає так: "Возможность спонтанного возникновения порядка и организации из беспорядка и хаоса в результате процесса самоорганизации" [6].

Відзначимо, що слова "криза" і "хаос" в цьому контексті позбавлені звичного для нас сьогодні негативного значення.

Етапи переходу від "кризи" і "хаосу" до "порядку", який продукується через множинні варіанти "самоорганізації матерії", в синергетиці позначаються таким чином: порушення рівноваги (нелінійність, розбалансованість процесів) – самоорганізація матерії (або її саморегулювання) – відкриття нової системи. В середині цієї системи можна виділити: початкову стадію дисбалансу (криза), потім настає етап хаотичних переміщень (хаос), потім настає період непослідовних і множинних варіантів саморегулювання; натомість приходить черга кристалізації "нового порядку з хаосу" [7, с. 8]. Підбадьорюючи тих, хто, опинившись в ситуації тривалої кризи, нестабільності й хаосу, синергетики стверджують: а) "хаос... есть фактор адаптации к изменчивым условиям окружающей среды, разнонаправленные векторы индивидуального поведения готовят систему к различным вариантам ее будущего развития"; б) "хаос является стимулом, толчком эволюции, выходом из эволюционных тупиков". І, що особливо важливо нам, літературознавцям, – "...на стадии угасания активности и возрастания доли диссипативных, рассеивающих, хаотических процессов могут устанавливаться новые связи, возникают новые структуры.., словом, хаос – это фактор обновления сложной организации" [3, с.189].

Звертаючись до ідей Пригожина і представників його школи, сучасні синергетики намагаються осмислити можливості застосування даної теорії в різних галузях знань. Програмним можна вважати заяву, зроблену В. П. Рижовим. У статті "Інформаційні аспекти самоорганізації у мистецтві" він пише: "Синергетика... является способом мышления о сложных системах и их эволюции. Именно с помощью синергетики построены конструктивные модели самоорганизации физических и биологических систем, эволюции экологических и социальных систем". Водночас вчений формулює основні показники системи принципової нерівноваги: "а) ее принципиальная открытость; б) ее сложность; в) ее способность демонстрировать нелинейность и внешнюю непоследовательность происходящего; г) ее возможность выделять компоненты неустойчивости (бифуркации, фазовые переходы); д) ее стремление отметить взаимопереходы хаоса и порядка; е) ее нацеленность на фиксирование механизмов отбора; ж) ее демонстрация кооперативности происходящего" [8, с.173].

Фрактали і фрактальність в синергетиці пов'язані з проблемою "ритмоподібності" і самоорганізації нового об'єкту, схожого на вже відомий. Якщо спроектувати сказане на мистецтво, то мова йде про народження принципово нового твору, який нагадує своєю структурою стару форму. Сам термін, що не так давно прийшов в сучасну галузь гуманітарних знань, належить американському математикові Бенуа Мандельброту (70 рр. ХХ ст.). Спочатку ним користувалися математики, фізики і природники. У 1984 р. на виставці "Межі хаосу", організованій Інститутом Гете, були продемонстровані "портрети" фрактальних структур, що виникають в ситуації хаотичних переміщень матерії й випадкового "склеювання" її компонентів в об'єкти нової краси. Імпульси цієї "структурованої краси" вразили світ, тому матеріали виставки були зібрані й представлені в книзі Петера Ріхтера і Ханца-Отто Пайтгена "Краса фракталів" [5].

Фрактали (від лат. fractus – зламаний) зараз сприймаються як "зменшена копія", "самоподібність", "схожий об'єкт". У нелінійному мисленні, властивому періодам хаосу, фрактал виступатиме як одиниця "деформована, схожа на частину цілого" [8, с.214; 217].

Один з розділів роботи А. В. Волошинова називається "Фрактал є гармонія Космосу і Хаосу". Міркуючи про закономірності фрактальних утворень, вчений наполягає: "...отличительной особенностью фрактальных форм является их балансирование на границе Космоса и Хаоса" [8, с.219].

У системі синергетики, коли еволюція, пов'язана із запереченням минулого, представляється нормою, такий стан справ націлює на одне питання: "А що ж далі?" І найголовніше – в цьому питанні вже немає трагічної ноти. Чому? В першу чергу, тому, що "на межі Космосу і Хаосу" і в результаті "саморегулювання" народжується фрактал як одне з експериментальних явищ, що належить майбутньому. Таких фрактальних утворень може бути безліч – чинник випадковості в процесі їх організації відіграє основну роль. Але тим і приваблює мистецтво перехідних періодів, що воно демонструє безліч варіантів фрактальних утворень.

Отже, в контексті ідеї перехідності неоромантизм сприймається нами як самобутнє художнє явище, покликане сигналізувати про формування некласичної картини світу. Оскільки йому доводилося освоювати світ уламковий і суб'єктивно зрозумілий, то неоромантичні твори Р. Л. Стівенсона, Р. Кіплінга, Дж. Конрада, тільки доповнюючи один одного, можуть створити відносно цілісне уявлення про зміни, що з'явилися в англійській літературі досліджуваного нами періоду.

Цікаво ще й те, що індивідуальна творча еволюція кожного з названих художників з позицій вікторіанства алогічна. Більше того, саме розуміння можливостей жанру (роману, новели) у кожного з названих авторів буде чітко індивідуальне. Загалом, епохи, які сприймаються сучасниками як кризові, можуть збагатити світ еkleктичними формами, в яких "уламки хаосу" є естетично високими і по-своєму досконалими.

Література:

1. Белый Андрей. Символизм как миропонимание / Белый Андрей – М.: Республика, 1994. – 528с.
2. Гениева Е. Ю. Литературная ситуация на рубеже веков: Английская литература на рубеже XIX и XX веков / Е. Ю. Гениева // История всемирной литературы в 9 т. – Т.8. – М.: Наука, 1994. – 1994. – С.368–374.
3. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Синергетика: Нелинейность времени и ландшафты коэволюции / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов / – М.: КомКнига, 2007. – 272 с.
4. Миронюк Л. В. Генезис неоромантизму / Л. В. Миронюк // Актуальні проблеми слов'янської філології : Міжвуз. зб. наук. ст. Вип. XI: Лінгвістика і літературознавство – К. – Ніжин: ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2006. – С.133 – 140.
5. Пайтген Х.-О., Рихтер П. Красота фракталов. Образы комплексных динамических систем / Х.-О. Пайтген. П. Рихтер / – М.: Мир, 1993. –176с.
6. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс / – М.: "Прогресс", 1986. – 432 с.
7. Синергетическая парадигма: Многообразие поисков и подходов – М.: Прогресс. – Традиция, 2000. – 535 с.
8. Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – 496 с.
9. Урнов М. В. Вехи традиции в английской литературе / М. В. Урнов – М.: Художественная литература, 1986. – 382с.

Анотація

**Н. ДОЛГА. НЕОРОМАНТИЗМ ЯК ЯВИЩЕ ПЕРЕХІДНОЇ ХУДОЖНЬОЇ
СВІДОМОСТІ**

У статті визначається неоромантизм як явище перехідної художньої свідомості з позицій синергетики. Етапи переходу від "хаосу" до "порядку" через множинні варіанти "самоорганізації матерії" завершуються народженням фракталу. Неоромантизму доводилося освоювати світ суб'єктивно зрозумілий, тож твори Стівенсона, Кіплінга, Конрада, доповнюючи один одного, складають відносно цілісне уявлення про зміни в англійській літературі досліджуваного періоду.

Ключові слова: неоромантизм, синергетика, фрактал.

Аннотация

**Н. ДОЛГА. НЕОРОМАНТИЗМ КАК ЯВЛЕНИЕ ПЕРЕХОДНОГО
ХУДОЖЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ**

В статье определяется неоромантизм как явление переходного художественного сознания с позиций синергетики. Этапы перехода от "хаоса" к "порядку", через множественные варианты "самоорганизации материи", завершаются рождением фрактала. Неоромантизму приходилось осваивать мир субъективно понятый, поэтому произведения Стівенсона, Кіплінга, Конрада, дополняя друг друга, создают относительно целостное представление об изменениях в английской литературе исследуемого периода.

Ключевые слова: неоромантизм, синергетика, фрактал.

Annotation

**N. DOLGA. NEO-ROMANTICISM AS PHENOMENON OF TRANSITIONAL ARTISTIC
CONSCIOUSNESS**

The article is devoted to examining neo-romanticism as phenomenon of transitional artistic consciousness from positions of synergy. The transition stages described from "chaos" to "order", through the plural variants of "self-organization of matter", give birth to fractal. Neo-romanticism had to master the world subjectively understood, so works of Stevenson, Kipling and Conrad only complementing each other, can create relatively the integral picture of changes, in English literature in a probed period.

Keywords: neo-romanticism, synergy, fractal.